

ЈОВАН ЧАЂЕНОВИЋ

БРСКУТ - КУЛТУРА ЖИВЉЕЊА У ОВОМ ВИЈЕКУ

Брскут - село, насеље, група заселака, некада општина, затим мјесна заједница - налази се четрдесетак километара сјевероисточно од Подгорице. Овај крај населили су Братоножићи и Кучи прије двјеста и више година. Ердџановић је записао, када је истраживао Братоножиће (1904), да је Брскут насељен прије осам односно десет пасова. Село захвата долину истоимене ријеке, одн. потока, по којој је Брскут добио име. Припадници сусједних племена, када су се нашли у истом селу, међусобно су се сродили и изгубили раније племенске особине, и тако изградили нову духовну цјелину.

Брскутска долина се пружа у правцу сјевероисток-југозапад у дужини од четири-пет километара. Поједини локалитети Брскута налазе се на различитој надморској висини, од долине до околних висова, од 650 до 1000 м.

За разлику од крашког земљишта, какво је у Кучима и Братоножићима, брскутска територија, почев од Јаблана, претежно је састављена од шкриљаца, па овај предио обилује изворима и потоцима, шумама и ливадама. Ниједно мјесто на простору од Подгорице до Комова није тако плодно и нема толико воде.

Рјечицу Брскут мјештани називају ријеком, а разни аутори потоком. Међутим, она је у току године и једно и друго - у сезони киша, када надођу потоци и поводње, Брскут је права ријека, а преко љета постаје поток, Ердџановић каже поточак.

За велико брдо Планиницу, која се налази са западне стране села, прича се да је пуна воде, да лежи на језеру и да из ње извире 99 извора! Њени потоци се уливају у рјечицу Брскут.

Прије Другог свјетског рата, када је Брскут био густо насељен, људи су обрађивали сваку стопу земље, највише су сијали кукуруз, у

селу је радило десетак воденица. Сада не постоји ни једна поточара, само је један умјешан човјек направио електрични млин, али ни он готово нема посла.

Раније су породице воду за пиће доносиле са најближег извора, а за остале потребе са потока. Њиве, баште и ливаде су наводњаване са оближњих потока, вода је довођена јазовима који су разносили мекано земљиште, особито ораницу, а губило се у путу много воде до њиве. У послеријатном периоду користе се пластичне цијеви и прскалице, помоћу којих се ствара "вјештачка киша".

Брскутска долина подложна је бујицама, ерозији, појави која је временом измијенила изглед села. Ердељановић је запазио и описао ову појаву: "Брскутова долина је врло дубока, али има пошироко дно и стране јој се спуштају прилично благо и на много места су ступњевите или имају омање луке. Земља је на тим местима врло добра за обрађивање, јер је постала поглавито од распаднутих шкриљаца. Нажалост, Брскућани су сатрли шуму на странама речне долине, те су бујице и виловити потоци разрили лабави слој земље, однели многобројне њиве, па и саме куће, а дно Брскутове долине претрпали облацима и шљунком. Сам Брскут је због тога у време поводња врло бујан и валовит; иначе је због слабих притока само обичан поточак."

Због разорног дјеловања бујица, поводња, у ранијим временима равни дио села личио је на камену пустош, али посљедњих деценија, након иселавања становништва и готово нестанка стоке, велики дио долине покрило је дрвеће које расте поред воде, у кориту речице и потока - врба и јова. Ово растиње се узводно пење и шири, хвата се обала стрмих потока са присојне стране и представља брану ерозији која је у овоме мјесту била најразорнија, можда у Црној Гори.

У народу је сачувано сјећање и вјеровање да је клима у прошлости била оштрија, да су зиме биле сњеговитије, хладније и да су дуже трајале. У вези са промјеном климе, прича се да су раније успијевале друге културе. Познато је да кањоном Мале ријеке долази топла ваздушна струја, отуда се понегдје може видјети дивља смоква.

Од насељавања села становништво се бавило земљорадњом и сточарством. Обрађиване су велике површине земљишта, остали су трагови такве обраде земље на многим мјестима као слегнуте, терасасте оивичене површине с обје стране брскутске рјечице. Поред тога, у селу су неке њиве врло дуго обрађиване, што показују високи "цклавови" с доње стране, јер је горњи слој земље стално клизио према доњој ивици њиве. Благо нагнуто земљиште, какво је било на почетку насељавања, дугом обрадом постало је терасасто, па је доњи дио њиве натрпан дебелим слојем хумуса, док је горњи дио остао без мекане земље и појавила се каменита "живица".

Да би се велики број становништва прехранило, а главна храна је био кромпир, затим раж и пшеница, обрађивана је свака стопа плодне

земље. У вишим предјелима села и у нижим планинама гајен је кромпир, раж је раније често сијана јер је добро рађала, а њена слама коришћена је за кров кућа. Ситна жита, раж и пшеница, сијана су на жаревима, на мјестима посјечених и запаљених шума. Ово земљиште је било "нађубрено" дебелим слојем пепела од изгорјелог дрвећа. То је сурови прастари вид крчења шума ради стварања обрадивог земљишта. Ову негативну појаву спомиње Ердџановић у Брскуту као узрок настанку бујица које су однијеле велики дио обрадиве земље, па чак и куће.

Сељаци су градили привремена станишта на мјестима са плодном земљом за сијање и обраду усјева, гдје су имали воду и испашу. Ту су подизали колибе за чељад и торове за стоку. Торове су премјештали да би нађубрили земљиште које ће да разору и посију жито. Пошто би се овај начин обраде земље брзо исцрпио, људи су тражили друго мјесто за исту сврху. Од таквог начина привређивања остали су трагови колиба и оквири њива.

У ранијим временима орало се помоћу волова или крава, касније су сељаци упрезали коње који ору брже. Сиромашне породице су удруживале коње за орање, а било је случајева упрезања крава у јарам. Тек у најновије вријеме поједини људи су набавили тракторе да ору себи и другима. Неки су купили мање пољопривредне машине помоћу којих обављају више радних операција. Сви ови млади људи живе и раде у граду, а послове на селу врше празником и за вријеме одмора.

Ново вријеме донијело је и нове невоље приликом обраде земље. И на мањим њивама нема стајског ђубрива, само породице које држе двије-три краве сакупе довољно ђубрива за њиву. Већина је принуђена да користи хемијско ђубриво, што има и лоше посљедице - након неколико година употребе оно "испости" земљу и претвори је у пјескушу. Са сјеменом је увезена кромпирова златица, опасна штеточина за коју се раније није знало. Јавиле су се и намножиле по њивама траве које покрију и загуше кромпир.

У посљедње вријеме од биљних штеточина страда воће. До сада сељаци нијесу прскали воће против гусјеница, а воће је рађало готово сваке године. У селу је главна воћка пожешка шљива, коју је напала болест "шарка". Брскут је био воћарски крај, познат у локалним релацијама по шљивама и шљивовици, али је сада воће готово престало да рађа. Ово стање нијесу проучили стручњаци агрономи, па се не предузимају никакве мјере за заштиту воћа.

Добростојећи људи имали су велики број оваца, говеда, коза, коња; сиромашни су држали једну или двије краве и по неколико оваца. Са стоком су рано у прољеће издизали у планине, прво на ниже, па на више. Читав живот породице био је прилагођен потребама кретања стоке за пашом.

Свака породица била је ангажована на кошењу ливада и сакупљању сијена за зиму. Али сијена често није било довољно, па су сељаци, када заврше косидбу, брали "листовете" (гране лиснатог дрвећа: цера, букве, јасена у оближњим шумама). У зависности од количине сточне хране људи би зазимили број стоке. Ипак је често у прољеће нестајало хране за стоку, па су сточари доносили сијено из удаљених мјеста.

У ранијим временима сељаци су у току зиме, по снијегу, доносили бремена сијена из оближњих ливада и нижих планина. Многима, особито инокоснима, помагале су мобе. Свакодневно ношење бремена био је један од најтежих видова рада и живота. Нарочито су жене биле изложене овој тортури - носиле су жито у млин, дрва из шуме, ђубриво на њиву, производе у град, у ранијим ратовима војницима храну на фронт и др. Иако су овако живјеле генерације, ношење је доживљавано као понижавајући положај човјека. Блиски рођак моје мајке, у доба Црне Горе, рекао јој је, под бременом, да више неће тако живјети, и убрзо је пошао у свијет и више се није вратио!

У Брскуту нијесу били развијени занати, људи су знали да направе обичне алате за потребе пољопривредних радова, али ријетко су знали да направе рало, самар за коња, каце, чаброве. Предмете од гвожђа и плеха радили су посебно мајстори. Било је људи који су знали да зидају куће, да исклешу надгробне плоче и споменике, али за зидање цркве, школе и друге значајне грађевине ангажовани су у прошлости зидари из приморја, Новљани. Жене су преле, ткале, плеле, везле, правиле опанке од коже и др.

У ранијим временима на Ножици, на периферији Брскута, постојала је ковачница, "вигањ", у којој је ковач Бањовић радио и поправљао алатке за обраду земље, кошење ливаде и сјечу шуме. Људи су били упућени на ову радионицу. Ковачке послове обављали су и габелџи, чергаши који су сваке године долазили у село, подизали шаторе поред воде и задржавали се по неколико дана док има посла, рада и ситне трговине.

Раније се носила одјећа од вуне, рађена претежно у кућној радности. Тада су стари људи и чобани носили кожухе. Веша готово није било, ни постељине од платна. Школска дјеца из сиромашних породица носила су неку имитацију кошуље која је имала крагну и предњи дио, остало је покривао џемпер. Црногорска ношња била је скупа, носили су је само угледани људи на свечаностима, стари људи су је чували за укуп.

Опанци, од сирове говеђе коже, брзо су се хабали и раздирали, на роси и киши су се деформисали; крпљени су, "пријечани" опутом. Зато су сиромашни људи, особито жене, приликом одласка у град скидали опанке, носили их под руком до прилаза граду. Ципеле је ријетко ко имао, старије особе су их штедјеле за излазак, за свечаност и за крај живота. Сеоским условима живота одговарали су опанци од аутомо-

билске гуме, унутрашње и спољашње. У доба социјализма народ није оскудијевао у одјећи и обући.

Куће су најчешће грађене изнад њиве, ливаде, воћњака, а испод сеоског метеха, комунице, неплодног земљишта, да би стоку могли лакше да одјаве на пашу и прихвате при повратку. Куће су претежно раштркане у селу, а ријетко су подизане у групама. Раније су куће биле мање, приземне, од једне просторије са огњиштем, покривене сламом. Ватра на огњишту је служила за припремање хране, за гријање и освјетљавање куће. Огњишта су дуго била у употреби иако су непрактична, троше много дрва, из њих се диже дим и пепео, али је просторија са отвореном ватром на огњишту окупљала породицу, сједнике, приповједаче и гусларе. То је симбол духовног јединства породице и родбине.

У половини куће људи су држали стоку; или су градили стаје у близини куће, али то није било практично нити економично. Са постепеним имовинским напредовањем поједине породице су градиле веће куће на спрат са избом. Куће са избом имале су под који је био често од борове грађе. Брање, обрада и довлачење грађе изискивали су напоран рад и трошак. У почетку куће нијесу имале плафон, па се дим слободно дизао и испуњавао поткровље. Како није било димњака, осим неки прозорчић при врху ластавице, дим је био велика сметња за боравак у кући. Сљедећи корак у модернизовању куће била је градња собе са плафоном, ова просторија била је најудобнији дио куће. Соба је загријавана фуруном. Послије Другог свјетског рата шпорети су замијенили ватру на огњишту, сламни кровови су нестали, прозори су повећани, стављене су завјесе, набављен је намјештај. Куће се непрекидно дограђују, поправљају и чине удобнијим, дјелују пријатно у амбијенту са воћем, понегдје и цвијећем.

Брскут дуго, предуго није био повезан колским путем са другим мјестима, па је народ много трпио у свакодневном животу. Дуго времена је говорено о изградњи пута, трасе су мјерене, па би се све заборавило за неколике године. Пјешачким стазама једва се провлачио натоварен коњ. Изградња пута према Ножици трајала је, са великим прекидима, скоро пет деценија. Најзад је овај пут изграђен (1956) према неповољној траси, јер није употребљив за аутобуски саобраћај. Међутим, и такав је много допринио преображају села и олакшању живота народа. Користећи ову цесту, људи су подигли и поправили куће, унаприједили читав живот. Касније су изграђени прилазни путеви до заселака, па и до већине кућа. Преко љета се одржава жива веза, комуникација са градом. У сезони пољопривредних радова долазе људи из града да обаве послове на имању.

У доба Црне Горе, прије уједињења, народ је живио у великој оскудици, сиромаштву и глади. У причи *Где је срећа* Трифун Ђукић је приказао изградњу пута од Подгорице уз Бртоножиће на коме је ради-

ла сиротиња за три килограма кукуруза дневно, радници су спавали под пећинама! Трифунов лик и рођак Вукота, сав у ритаму, од те злехуде зараде хранио је осморо чељади, спавали су у пећини и били задовољни, Вукота је пјевао стихове из *Горског вијенца*.

Када је краљ Никола писао "Братоношко коло" Братоножићи су му личили на неко афричко племе које је живјело затворено у планинама све док их није отворио пут о коме пише Ђукић у причи о Вукотиној породици. Да је краљ имао у виду Брскут када је стварао пјесму, у њој би ријеч суд ("нити суда ни пазара") замијенио изразом *йуи* ("нити пута, ни пазара"), јер Брскућани нијесу осјећали потребу за судом колико за путем! Краљ је у *Колу* скицирао социјалну слику живота племена:

А без поља, ни живљења,
нити суда, ни пазара,
клањали се светој вјери,
а у жељи свих добара.

Школа у Брскуту спада међу најстарије у Црној Гори, основана је 1869. када је на Медуну била турска посада. Школа је била мала капија кроз коју су прошли бројни дјечаци на даље школовање. У прво вријеме школа је наизмјенично радила у Брскуту и на Пелевом Бријегу, по три године у овим селима. Оваквих сељења школа било је неколико у Црној Гори. У извјештајима школских инспектора из прошлог вијека забиљежено је да су Брскућани били заинтересовани за своју школу и да су јој поклањали велику пажњу. Стогодишњица школе је прослављена 1971. Од тада се смањивао број дјеце, и школа се угасила 1985, а формално је укинута 1993. године.

Здравствена просвијећеност и заштита народа одувјек је била на ниском нивоу. За лијечење у ранијим временима коришћена су народна искуства и траве, приручник је био Пелагићева књига. У социјалистичком периоду стање се побољшало, повремено у село су долазили љекари. Иако је дуго радила амбуланта у Лијевој Ријеци, а постојао је и љекар у Веруши, догађало се да млад човјек умре од уједа змије. Књижевник М. Предојевић пише о књизи о Брскуту како му је као дјечаку сељак вадио болесни зуб.

У почетку насељавања села подигнута је мала црква на данашњем гробљу. Она није могла да задовољи потребе народа, па је изграђена садашња (1865), под руководством попа Ђока Милачића. Црква је грађена кулуком у коме је учествовало читаво радно способно становништво и товарна стока. Зидали су је мајстори Новљани. У доба социјализма црква није радила, рестаурирана је и освећена уз учешће владике Амфилохија (1991). Тада је крштено више дјеце и одраслих лица, али се остатак народа у селу није вратио вјери и цркви. Све је

остало како је и било у претходном друштвеном систему када у "Брскуту није било ни крштења ни вјенчања, ниједан лијес није спуштен у земљу уз црквени пој, није било парастоса мртвима у част... Брскут Богу не вјерује, Бог се клони Брскута" - пише Милорад Предојевић.

Гашењем школе, цркве, канцеларије, кафане, продавнице, немањем телефона - створен је вакуум у средишту села гдје је раније, особито љетњих мјесеци, било живо јер су људи из других мјеста преко љета радо долазили да се виде. Посљедњих година КПЗ Подгорице покушала је да оживи село организовањем манифестације "Трифун и Лола Ђукић".

Патријархалну заједницу карактерише блискост њених чланова, дружење, сједење ("сједници"), разговори. Дуге зимске ноћи биле су испуњене причама, пјесмом, гуслањем, играма, шалом. Све је то са старим временима и генерацијама нестало. Остала су стара чељад са телевизором који је постао извор информација и забаве, али и забуне! У духовни живот остатка народа, сељака и пензионера, ушле су невесте и невјероватне слике и приче о рату и политици, моралној изопачености многих људи на јавној сцени, приче о негирању традиционалних вриједности. Сеоска памет често не може да схвати многе приче и поступке јавних личности, њихове оцјене, не само садашњих него и прошлих времена, догађаја и личности. И језик медија се удаљио од народног говора, па је постао тешко разумљив депресивним гледаоцима и слушаоцима.

За знаменитог писца Борислава Пекића је речено да је "са жалошћу гледао како нестаје грађанска класа у нас" (Р. Братић). И данас савременом човјек може да каже да са жалошћу гледа како нестаје сељаштво као друштвени слој који је био стабилан елемент нашега народа, извор његове снаге, етике и наде.

У култури рада и живљења овога села, нарочито после Другог свјетског рата, остварен је велики напредак у разним областима, у неким елементима живот се приближио ономе у граду, али је све то обесмишљено масовним напуштањем села и његовим претварањем у привремено љетње насеље.

У овом вијеку наш народ је преживио три своје државе - Црну Гору, прву и другу Југославију. У свакој од ових држава културе живљења у Брскуту се побољшавала, али није створен основни услов за живот - село није саобраћајно повезано са градом. Поред тога, село је готово испражњено, па су могућности за повећање броја становништва веома мале. Природни услови за живот нијесу искоришћени, а земља и вода дају разне могућности за живот. Одавно су стручњаци указали на потребу за изградњом мање бране и стварање вјештачког језера. Језеро би се порибило, поред њега би се изградио мотел и развиле друге дјелатности. И данас поједини људи сакупљају печурке и од њих имају више користи него од прихода са имања које обрађују.

Љековито биље је потпуно неискоришћена могућност. Брскут као природни амбијент са доста ливада, воћњака и вода има услове за гајење пчела. Тим послом бави се по нека породица од давних времена. И сада се неки Брскућани баве пчеларством, и то на савремени начин.

Мали су изгледи да ће у догледној будућности власници имања у Брскуту, који су се прије више деценија настанили у граду, вратити - они и њихове породице - да живе у селу, јер овдашњи живот не пружа замјену за живот у граду. Једини услов за бржи, лакши и јевтинији долазак у село и за бољу комуникацију са градом је довршење колског пута и увођење аутобуске линије са градом. То би омогућило многим људима, готово у току читаве године, да одлазе у село, раде на имањима и да их боље користе.

Jovan Čadenović

BRSKUT - CULTURE OF LIVING IN THIS CENTURY

Summary

Brskut, mountainous village on 50 km northeast of Podgorica, was settled by tribes Bratonožići and Kuči 250 to 300 years ago. It was named after the river of the same name. Before the war the village was densely populated, its inhabitants lived in poverty, treating land and growing livestock. After the war asphalt road was constructed, electricity supplied, new houses built. However, almost entire population emigrated in order to find job and have their children educated. Majority of villagers comes back in summer time. There would be more people in the village, even more families, if construction of the road for vehicular traffic along Kuče could be completed and bus traffic with city established.

The paper gives a thorough survey of village, life and work of inhabitants at the beginning and at the end of the century.